la Kepi (p. 265—270); S. P. Boriskovskaia, *Despre unele produse de pictură de stil orientalizant pe vase corintice în sec. VI î. e. n.* (p. 56—61); I. P. Efanov, *Cimitirul plan de la Kobiakov și problema apartenenței sale etnice* (p. 136—143). Discuții despre structura etnică a populației la Donul inferior în sec. I—III e. n.; S. I. Kapoșina, *Sarmații la Donul inferior* (p. 172—177); V. M. Kosianenko, *Ulcioare sarmatice cu torți zoomorfe din așezarea de la Kobiakov* (p. 198—205); D. S. Kirilin, *Curganele de la Trehbrialno în împrejurimile lacului Tobecinskii* (p. 178—188); aceste curgane au aparținut nobilimii scite puternic elenizate și în strînsă legătură cu grecii din Bospor; autorul le datează în epoca lui Pairisades I; V. I. Șilov, *Statuie scitică descoperită în gorodiștea Ceaika* (p. 324—331); V. I. Kadeev, *Despre apariția strungului în metal la Chersones* (p. 149—153); A. L. Iakobson, *Un capitel bizantin timpuriu din sec. V* (p. 343—346); K. M. Skalon, *Despre un ulcior de argint din epoca bizantină timpurie din Moldova* (p. 257—264).

Emilia Doruțiu-Boilă

Università di Macerata. ANNALI DELLA FACOLTÀ DI LETTERE E FILOSOFIA, I (1968) și II (1969), Napoli, Libreria Scientifica, 1969.

Facultatea de litere și filozofie a Universității din Macerata (Italia) a depus un efort deosebit pentru a publica la distanță de numai două luni (iulie—septembrie 1969) primele două volume ale „Analelor" sale, pentru anii 1968 și 1969. Predarea simultană la tipărire a materialelor pentru aceste volume, dacă, pe de-o parte, a putut satisface în anumită proporție nevoile varietății de preocupări existente într-o facultate cu un profil atît de complex, pe de alta, nu a putut asigura o repartizare omogenă a lucrărilor; de aceea, volumul al doilea nu cuprinde decît două lucrări de mari proporții demne de independență de editare.

Tînăra publicație se bucură de conducerea entuziastă și competentă a unui colegiu de redacție format din profesorii Carlo Arata, Massimo Colesanti și Antonio Garzya (ordinea e cea indicată pe foaia de titlu), dintre care primul este și director, iar ultimul îndeplinește funcția de redactor-șef.

Volumul I (1968) prin organizarea sa corespunde planurilor inițiale. El are următoarele trei secțiuni: Studii și eseuri, Note și cercetări, Texte și documente.

Nu vom ceda tentației de a ne ocupa de toate lucrările, ci vom recenza numai pe acelea care intră în sfera de preocupări a revistei noastre.

Din secțiunea „Studii și eseuri" ne oprim la două lucrări de istorie. În prima, intitulată *Temi fondamentali della storia dell'Italia meridionale nell'alto Medioevo*, Nicola Cilento prezintă o sumară vedere de ansamblu a concluziilor originale la care l-au condus cercetările sale (cunoscute în mare măsură din trei volume publicate în ultimii ani) în legătură cu istoria sudului Italiei înainte de cucerirea normandă (sec. XI). Pe un clasicist îl interesează în genere datele Evului mediu timpuriu, ele putîndu-l ajuta la completarea reprezentării despre Evul antic și la mai buna înțelegere a lui. Cu atît mai mult îl interesează astfel de date pentru acel teritoriu al peninsulei Apenine care i-a dat acesteia numele Ausonia și Italia și care a fost cel mai bogat în vicisitudini istorice, dar și cel mai avar în dezvăluirea trecutului său. Nicola Cilento combate părerea ce și-au format-o istoricii că Italia de sud prenormandă — în instabila ei fărîmițare statală și dependență politică de diversele imperii: roman oriental (bizantin), roman occidental (cu împărați franci și germanici), arab, papal, la care se adaugă o mare varietate etnică — se caracterizează printr-o aproape permanentă stare de anarhie și,

https://biblioteca-digitala.ro

deci, prin lipsa condițiilor unui progres economic și cultural. Tabloul ce ni se oferă aici e altul În regiunile interne cu caracter prevalent țărănesc, datorită relațiilor de clasă de tip deosebit dintre aristocrația militară longobardă, de o parte, și colónii și micii proprietari, de alta, asistăm la o dezvoltare a agriculturii concretizată în exploatarea atît extensivă cît și intensivă a terenurilor. În regiunile maritime se ridică orașe cu mare prosperitate economică. Există baza necesară pentru dezvoltarea unei culturi, în care instituțiile și expresiile proprii se îmbină cu cele străine asimilate. Apar puternice centre de cultură a căror existență se face simțită în exterior (Montecassino, Benevento, Capua, Salerno, Napoli, Rossano ș. a.). Poate că cercetările ulterioare îl vor ajuta pe autor să-și formeze și să ne comunice o imagine mult mai complexă și, deci, mai veridică a creării, păstrării, amplificării și răspîndirii bunurilor culturale pe calea scrisului; căci, în imaginea ce ni se dă, rolul societății laice nu e pus în cuvenita lumină. În ce privește arta, ni se atrage atenția asupra faptului că primele manifestări ale arhitecturii și sculpturii protoromanice au loc chiar în Italia meridională. Nicola Cilento demonstrează că contactele Italiei meridionale cu Orientul (greco-bizantin și arab) au fost determinate nu numai de interese mercantile, ci și de necesități culturale. De acolo se cumpără, pentru îmbogățirea vechilor fonduri existente, manuscrise conținînd opere beletristice (din sudul Italiei se va răspîndi în Europa istoria romanțată a lui Alexandru Macedon) și științifice ale Antichității de limbă greacă și latină, de acolo se aduc meșteri în arta mozaicului și cea a frescei, se importă opere de artă felurite. La Școala medicală din Salerno va preda faimosul Constantinus după ce va învăța de la arabi și indieni. De deosebit interes este teza după care în Campania s-a produs situația favorabilă evoluției latinei în vulgara italiană — tocmai în localități campane s-au găsit primele documente (din anii 960—963) ale limbii italiene —, latina nefiind împiedicată, așa ca în alte părți, în evoluția sa spontană de latina de școală (noi i-am zice de administrație) impusă prin reforma lui Carol cel Mare. Credem că nu ar putea fi decît fertilă urmărirea prin această prizmă a concordanțelor ce se constată între română și celelalte idiomuri ale romanicei orientale și anumite dialecte sud-italiene.

Dacă amintim *Nota sulle origini di Macerata e di alcuni castra del suo territorio* semnată de Emilia Previdi Saracco, o facem pentru datele sale instructive privind continuitatea unei populații retrase dintr-o prosperă localitate romană în condiții vitrege. Municipiul Helvia Ricina a fost părăsit treptat în sec. V, iar populația s-a mutat în împrejurimi în locuri mai inaccesibile și mai ușor de apărat. Din așezările întărite — de pe « Mons Maceratae » și altele — ale grupurilor de familii înrudite, unele devin cu timpul adevărate castre. O dată cu venirea longobarzilor, castrele se integrează în organizarea administrativă a acestora, se asimilează cu întăriturile comunităților pe bază de înrudire denumite *farae*. Temporara administrație longobardă și-a lăsat amprenta și în toponimie (*senata*, *gabba*), din cauza organizării specifice a teritoriului.

Secțiunea „Note și cercetări" e aceea care ne interesează în întregime prin contribuțiile ce le cuprinde.

Renato Arena, în *Note linguistiche*, pe linia investigațiilor sale în domeniul foneticii limbii grecești, aduce noi precizări. În prima notă, pornind de la o echivalență acceptată, lician *kssēñzija* = gr. Ξανθίας, caută o nouă rezolvare problemei transcrierii cu *z*. Respingînd ipoteza unei pronunțări spirante a lui θ, el demonstrează că *I* lician, redînd la origine sunetul *ts* (nu *dz*) — ca și în unele dialecte grecești și în etruscă —, ajunge să reprezinte un *s* aspru rezultat din evoluția lui *ts*. (O atare evoluție se poate urmări în limbi moderne; în română a sesizat-o Emil Petrovici). Ξανθίας este o formă restabilită analogic (cf. Ἀμαρυσία : Ἀμαρυνθία etc.) după baza Ξανθός. Grafia liciană trădează existența unei forme Ξα(ν)σίας cu asibilarea lui θ înainte de *i*, fenomen foarte vechi în evoluția fonetică greacă cum reiese din documentele miceniene (*korisijo*, *zakusijo*).

https://biblioteca-digitala.ro

În nota a doua, *Di una possibile corrispondenza* Βάρβαξ : Μάρμαξ, după ce legătura dintre cele două cuvinte, bănuită prin asemănare fonetică, o asigură semantic cu ajutorul unei înlocuiri dintr-o scolie la Pindar, autorul discută pe larg, în contextul lor, toate numele implicate. În consecință stabilește o serie de cuvinte unite etimologic (« a apuca, a înșfăca, a înhăța ») : μέρμνος (și Μέρμνης). μάρμαξ (și var. μάρμακος), βάρβαξ (și var. βάρβακος), μόρφνος (cu φ rezultat din *-p + s-* din suf. *-sno-*), μάρπω. Originea egeeană a rădăcinii ar trăda-o alternanța *m/b/p* (care reflectă un sunet fără corespondență exactă în greacă) și oscilația *a/e*; de altfel, rădăcina apare și în numele cu „terminație asianică'' al soției lui "Ιδας, Μάρπεσσα, a cărei fiică Κλεοπάτρη avea și porecla 'Αλκυόνη.

În nota a treia, *Sul valore delle grafie* 'Αγαμέσμōν, Μέσμōν, Renato Arena caută o motivare formelor cu oscilația μν/σμ. Relația κράδεμνον κρήδεμνον : κράδεσμον κρήδεσμον e explicabilă prin asocierea ce s-a făcut cu δεσμός. Mergînd pe această cale, autorul găsește motivarea relațiilor Μέμνων: Μέσμων 'Αγαμέμνων: 'Αγαμέσμων tot într-o „încercare de etimologie populară''. Cultul lui Memnon se găsește legat de cursuri de apă; ca atare, plauzibilă este presupunerea unei asocieri cu μέσμα (răd. **med-* « a se umfla ») și a stabilirii unui raport μέσμα: Μέσμων (cf. αἷμα: αἵμων). Și numele 'Αγαμέμνων a fost asociat cu μέσμα din pricina expresiei proverbiale 'Αγαμεμνόνια φρέατα. Cu ajutorul aceleiași asocieri autorul explică și pe μέμνων/μέσμων «ὄνος». În felul acesta devine clar de ce aberantele forme arătate mai sus apar în aceeași perioadă în care documentele de limbă, în primul rînd cele atice, atestă că δμ trecuse în σμ sau în μν. Autorul presupune că, la origine, cele două evoluții fuseseră condiționate de poziția diversă: heterosilabică: -δμ->-σμ-, respectiv, tautosilabică: δμ->μν-. Cît privește aceste legi fonetice, avem de observat că — cu excepția cuvintelor cu tema φρασμ- și, poate, a cuvîntului μεσόμνη — materialul documentar constă în nume aparținînd fondului autohton pregrecesc (unii cercetători la prima categorie adaugă pe 'Οπλόσμιος). Credem că, în examinarea primei legi, trebuie luate în considerare și formele de tipul ᾄσμα (:ᾄδω) ὀσμή (:ὀδμή) πεπυκασμένος (: πεπυκαδμένος), căci formele cu δμ chiar în cele mai vechi texte sînt niște conservatorisme din limbajul oficial sacral, fie juridic (φραδμοσύνη etc.), fie tehnic (οἶδμα, κέδματα, termeni păstrați ca atare prin stilul medical și prin incantații etc.). Materialul comparativ ne face, de asemenea, să credem că evoluția δμ>σμ se poate explica prin influența substratului. De aceea, ar fi bine să se pună la contribuție din plin variante ca acelea ale derivatului cu sufixul *-il-* din tema *kadm-/kasm-* (sau *q-*) (Fenicia, Samothrake, Creta, Etruria, Roma) — sensul « minister » « anculus » ne face să ne gîndim la o compunere *ka-dm-* (cf. δμώς, δμωή etc.). Exemplificarea legii a doua, a evoluției δμ > μν, și excepțiile ei (forme ale lui δάμνημι și nume verbale corespunzătoare, în stilul poetic, ca și termeni tehnici ca δμώς cu derivații etc.) ne îndeamnă tot spre substrat.

În articolul *Per la storia del testo dell'Andromaca di Euripide*, Ugo Criscuolo se ocupă de locul ce le revine, în istoria tradiției manuscrise a marelui tragic, codicelor păstrate în Biblioteca Națională din Napoli avînd siglele: gr. II F 41 și ex-Vindob. gr. 17. E o investigație utilă care se adaugă la lucrările de sinteză privind transmiterea textului lui Euripide, publicate în ultimii ani de Pertusi, Turyn, Zuntz, Di Benedetto și, mai nou, Tuiller. De notat că la Macerata astfel de lucrări își găsesc îndrumător în profesorul Garzya, specialist în Euripide.

În micul său articol intitulat *Patrimoni e prezzi nell'*Apologia *di Apuleio*, Antonio Di Vita, utilizînd un stil mult prea telegrafic, caută să ne facă să ne dăm seama de ce reprezenta averea familiilor aristocratice din Africa proconsulară în vremea faimosului retor din Madaura. Pentru comprehensiunea unui cititor actual, autorul începe prin a comunica o concluzie la care l-au dus cercetările privind puterea de cumpărare a monetei romane, anume

https://biblioteca-digitala.ro

că un sesterţ, în secolul II pînă cel puţin în vremea lui Marc Aureliu, era echivalent cu circa o jumătate de dolar S.U.A. de astăzi (baza : 1 uncie aur = 35 dolari).

În *Inizi del millenarismo di Tertulliano*, Carlo Tibiletti demonstrează că doctrina domniei de o mie de ani a celor drepţi după prima înviere a fost adoptată de Tertulian înainte de a fi trecut la montanism. Astfel de idei, în care se simte influenţa eshatologiei lui Ireneu, Tertulian profesează încă în ultimul capitol al lucrării *De spectaculis*.

Ambra Maria Collesi, în *Per il testo della* Presa di Creta *di Teodosio Diacono*, avînd ca punct de plecare ultima ediţie (a lui N. M. Panagiotakis, 1960) a poemului despre recucerirea Cretei de către Nicefor Focas, publică un „preaparat critic". Ea aduce numeroase emendaţii la care ţine seama de observaţiile editorilor, fără, însă, a se depărta mult de tradiţia manuscrisă, pe care o cunoaşte direct. Totodată, ea restabileşte cu mijloacele cele mai simple şi plauzibile versurile presupuse ametrice. Cu astfel de restaurări, vom ajunge să ne formăm o imagine mai corectă despre creaţia poetică bizantină. După părerea noastră, ametria neoriginală este o dovadă indirectă a largii difuzări de care s-a bucurat, în unele perioade istoriceşte propice, producţia de literatură eroică a lui Theodosios Diakonos.

Secţiunea „Note şi cercetări" se încheie cu o lucrare a lui Giulio Bazzelli, *Due codici scritti a Macerata alla metà del Quattrocento*. Ţinînd seama de criteriile moderne de publicare a manuscriselor, autorul descrie şi încadrează în viaţa culturală a localităţii de provenienţă codicele Vat. lat. 2884 din anul 1446 şi ff. 32—48+1 din codicele Paris. lat. 3159 copiate în anul 1455. Primul manuscris conţine tratatul *De officiis* al lui Cicero, cu trimiteri la variante cu glose interliniare, sumare şi alte adnotaţii şcolăreşti. Adaosurile sînt contemporane cu copia textului, care a servit la învăţămîntul limbii latine în şcoala din Macerata, pentru care, de altfel, s-a făcut şi împărţirea pe capitole (care nu corespunde cu cea cunoscută). Al doilea manuscris cuprinde lucrările : *Speculum sacerdotum*, al unui autor necunoscut, şi *De modo confitendi*, al lui Antonio din Butrio. Lucrările au servit ca instrument de învăţămînt ecleziastic, dar copistul pare a fi fost laic.

Din secţiunea „Texte şi documente" ne interesează două materiale privind pe un scritor bizantin care începe să fie pus în drepturile sale. Primul este al prof. Antonio Garzya şi poartă titlul *Il* Prologo *di Niceforo Basilace*. Autorul, care s-a ocupat mult de opera lui Nikephoros Basilakes, republică după cercetarea manuscrisului, cu un aparat critic „esenţial", textul faimoasei precuvîntări, importantă pentru vederile critic-literare ale scriitorului nostru.

Al doilea material este elaborat de Franca Fusco şi se intitulează *Il Panegirico di Niceforo Basilace per Giovanni Comneno*. E traducerea sugerînd calităţile şi defectele originalului, cu succinte note critice şi istorice, a unei opere a cărei paternitate a fost recunoscută nu de mult. Printre cei care au argumentat convingător această apartenenţă se află şi traducătoarea.

Nu ne mai rămîne aici decît să menţionăm că dintr-o notă a prof. Garzya aflăm că cele două lucrări de mai sus sînt din studiile ce se fac la universitatea din Macerata asupra retoricii politice din perioada Comnenilor, începîndu-se cu editarea comentată a operelor, în principal ale lui Nikephoros Basilakes şi ale lui Michael Italikos.

În volumul al II-lea al „Analelor" ne oprim doar la lucrarea lui Carlo Tibiletti, tipărită sub rubricaţia „Studii şi eseuri" cu titlul *Verginità e matrimonio in antichi scrittori cristiani*. La început, sînt trecute sumar în revistă părerile filozofilor antici de expresie greacă şi latină despre problema celor două stări de viaţă, căsătoria şi fecioria, pentru a se vedea contribuţia, şi sub acest aspect, a amintiţilor filozofi la formarea concepţiei creştine. Primul gînditor citat de autor pentru discuţia asupra convenienţei căsătoriei şi pentru concluzia că aceasta împiedică dedicarea la ştiinţă (filozofie) este Teofrast. În legătură cu această părere

https://biblioteca-digitala.ro

socotim necesar să atragem atenţia asupra faptului că Antichitatea greacă ne arată existenţa cu secole mai veche pînă şi a unor practicieni ai claustraţiei considerate necesare studiului. Nu se poate contesta existenţa a cel puţin unei astfel de confrerii, secta pitagoriciană. Dar, acest lucru corespunde numai la o latură, secundară, a vieţii monastice de mai tîrziu a creştinilor. Credem că ar fi util să se înceapă studiul cu influenţa conceptului obligativităţii vieţii în virginitate (concept cognoscibil mai mult prin deducţie) a slujitorilor unor divinităţi, ale luminii în special. Aceasta e o realitate străveche, indo-europeană, cum lasă să se întrevadă instituţia vestalelor. După capitolul moraliştilor păgîni, în lucrare se urmăreşte, cu exemplară minuţie, gîndirea creştină pentru argumentul în cauză la Clemens din Alexandria, Tertulian şi Metodiu din Olimp, făcîndu-se consideraţiuni asupra raporturilor ca şi asupra specificului concepţiei lor în condiţiile istorice date.

E. Dobroiu

https://biblioteca-digitala.ro